

Petar Dragišić,
Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949,
Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2007, 270 str.

После дужег низа година током кога у српској историографији није било покушаја да се у виду монографија обраде питања односа Југославије са њеним суседима у периоду после Другог светског рата, књига *Југословенско-бугарски односи 1944–1949*. колеге Петра Драгишића представља велики корак напред. Иако постоје монографске публикације домаћих аутора које третирају поменути временски период када су у питању односи са Бугарском, мора се рећи да су то монографије које су настајале још у време постојања СФР Југославије те су, неминовно, делимично оптерећене идеологијом и званичним ставовима ондашњих југословенских власти. Ослобођен таквог баласта, колега Драгишић се посветио изучавању југословенско-бугарских односа у периоду од 1944. до 1949. године без идеолошких или других предрасуда, вођен очигледно само научном знатижељом и жељом да се, колико је год то могуће, у својим тумачења тих односа приближи најтачнијем разумевању њиховог развоја. У поменутом периоду, односи нове Југославије са Бугарском представљали су угаони камен југословенске спољне политике која је у то време била превасходно балканска. Са нескривеним тежњама да буде водећа држава у региону, Југославија је, наравно у сагласности са Москвом и на њен подстрек, тежила ка успостављању што тешњих односа са суседном Бугарском. Из својих разлога, и Бугарска је у истом периоду такође желела што боље односе са Југославијом, што је обе земље просто упућивало једну на другу и у једном тренутку, чак, на дневни ред поставило и уједињење двеју земаља у јединствену државу. Међутим, на путу ка том циљу стајале су многе старе и нове препреке које су, најзад, и осујетиле реализацију те идеје. Које су то препреке, на који начин су утицале на југословенско-бугарске односе у периоду 1944–1949. и како су на крају довеле до тога да односи двеју земаља додирну само дно, управо су питања која је себи поставио Драгишић и на која је понудио одговор.

Одговоре на многа постављена питања колега Драгишић је потражио у архивским изворима и релевантној литератури (српској тј. југословенској и бугарској) што представља најбоље утемељење и најбоље полазиште за расуђивање. Истраживање на основу кога је настала монографија о југословенско-бугарским односима од 1944. до 1949. године обављено је у архивима доступним истраживачу у Србији. Истражено је неколико најзначајнијих фондова које чува Архив Југославије у Београду, затим Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије, Архив Јосипа Броза Тита, Војни архив и Архив Србије. По мишљењу самог аутора, по свом богатству издваја се фонд Централног комитета Савеза комуниста Југославије с обзиром на чињеницу да су односи двеју владајућих комунистичких партија били неодвојиви од међудржавних односа у то време. Поред архивских извора, аутор је користио и мноштво публикованих извора (дневници, мемоари, разне државне публикације), замашан број књига и чланака, као и периодичку.

Поред информативног увода и предговора аутора, књига *Југословенско-бугарски односи 1944–1949*. садржи три целине, које су даље подељене на мања поглавља која хронолошки и тематски прате развој односа двеју земаља у посматраном периоду. Прва од три целине, „Од окупатора до савезника (1944–1945)“,

посвећена је веома деликатној фази југословенско-бугарских односа која је наступила непосредно по бугарском напуштању савезништва са Немачком. У оквиру ове целине, прво поглавље је посвећено садејству бугарских и јединица НОВЈ у завршној фази рата. Аутор у њему излаже чињенице о преврату у Бугарској и успостављању сарадње са трупама НОВЈ, као и о дометима и резултатима тих бугарских дејстава. Ово садејство бугарских и југословенских трупа, остварено превасходно на иницијативу и притисак Стаљина, који је на тај начин желео да рехабилитује Бугарску, наилазило је са југословенске стране на отпор и сумњу у сврсисходност. Да су те сумње биле оправдане, убрзо су показали и спорови и инциденти до којих је повремено долазило, као и бугарско претеривање у давању значаја сопственом доприносу. Друго поглавље у оквиру ове целине говори о великом напору обе стране да превазиђу лоша искуства из непосредне прошлости и успоставе нови тип односа. Владавина комунистичких партија у обе земље и притисак Москве налагали су да се што пре успоставе „братски“ односи двеју партија и земаља. То, међутим, није било лако с обзиром на то да су се, нарочито у Југославији, сусретали са проблемом како убедити „масе“ да преко ноћи прихвате сарадњу са земљом чија је војска до јуче била окупатор и током те окупације починила бројне масовне злочине. Излаз је на обе стране нађен у инсистирању на оштрој разлици између „фашистичке“ и „отечественофронтоске“ Бугарске. Ту разлику су и власти у Бугарској покушавале да што више потцртају акцијама попут суђења ратним злочинцима али и слања директне материјалне помоћи или прихвата више хиљада угрожене деце из Југославије. Те акције су уродиле плодом и довеле до поновног успостављања дипломатских односа и промене негативних ставова о другој страни. Треће поглавље, пак, посвећено је првој фази преговора двеју земаља који је, по Стаљиновој замисли, већ у пролеће 1945. године требало да доведу до стварања федералне државе. До тога ипак није дошло због оштрог противљења Велике Британије и САД-а, о чијим ставовима је, у време када Други светски рат још није био окончан, Стаљин морао да води рачуна. Последње, четврто поглавље у оквиру прве целине говори о најосетљивијем питању међусобних односа – македонском. Аутор излаже до каквих је промена у Југославији и Бугарској дошло у гледању на статус Вардарске и Пиринске Македоније али и тзв. „западних покрајина“ тј. царибродског и босиљградског среза присаједињених Србији после балканских ратова.

Друга целина у оквиру текста Драгишићеве књиге о југословенско-бугарским односима, „Ка успостављању чврстих веза (1946 – пролеће 1948)“, бави се периодом највећег успона међусобних односа у читавом послератном периоду. У првом поглављу, које прати догађања до Бледске конференције, односно потписивања уговора о пријатељству у Евксинограду, дата је реконструкција сталног побољшавања односа и поред неуспеха да се оформи федерација. Доказ све бољих односа била је безрезервна подршка коју је Југославија пружила Бугарској на Мирвној конференцији у Паризу с тим што је врхунац представљала Бледска конференција на којој је усаглашен текст уговора о пријатељству и сарадњи који је, у условима када је идеја о формирању заједничке државе поново постала актуелна, требало да представља прву фазу реализације те идеје. Уследила је потом грандиозна посета Јосипа Броза Тита Бугарској и потписивање уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, али и коначни неуспех преговора о уједињењу двеју земаља. Различите концепције када је у питању било уређење

будуће државе, као и противљење међнародних фактора дефинитивно су тај пројекат скинули са дневног реда. Друго поглавље ове целине бави се питањима јачања привредних и културних веза између два суседа. На овим пољима дошло је у овом периоду до помака на боље али ни близу до реализације веома амбициозних планова који су настали на маргинама Бледске конференције. Четврто, последње поглавље друге целине, у потпуности је посвећено променама до којих је узлет југословенско-бугарских односа довео када је у питању била Пиринска Македонија, коју је Југославија отворено желела да види уједињену са Вардарском Македонијом. Бугарска радничка партија (комуниста) по овом питању се дефинитивно одредила на свом X пленуму, који је потврдио да је уједињење две Македоније могуће али под условом да се између Пиринске Македоније и Бугарске не успостави граница, тј. једино у случају да дође до рализације уједињења двеју земаља. Истовремено, пленум је дао зелено светло за тзв. „македонизацију“ пиринског краја, што је подразумевало да становништво добије право да се национално определи као македонско те да у складу са тим добије право и на школовање на македонском језику. Прихват око 100 учитеља из НР Македоније који су предавали македонски језик и историју у школама и гимназијама у Бугарској представљао је врхунац до кога је „македонизација“ стигла, успоравајући убрзо темпо у складу са постепеним погоршавањем међусобних односа, у почетку само на идеолошком плану.

Том наглом погоршању односа до кога је дошло после објављивања Резолуције Коминформа посвећен је трећи део текста, „Резолуција Коминформа – почетак непријатељстава“. У првом поглављу, које сукоб посматра из перспективе државе, Драгишић износи прве реакције у Бугарској на постојање југословенско-совјетског сукоба и брзо сврставање бугарске државе и партије на совјетску страну. Веома брзо, Бугарска једнострано почиње са акцијама попут прекида привредне и културне сарадње и користи прилику да угуши и прекине „македонизацију“ пиринског краја коју је ионако невољно прихватила. Постепено, идеолошки сукоб се развијао у сукоб који је попримио више облика. Тако је између двеју земаља вођен пропагандни рат, на границама је сталним пограничним инцидентима и сукобима слабог интензитета завладало готово ратно стање а обе земље су покушавале и са убацивањем обавештајаца. Све озбиљније заштравање међусобних односа довело је и до једностраног бугарског раскида Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи који је, са становишта Југославије, наговештавао и могући ратни сукоб. Друго поглавље последње целине текста представља посебну вредност ове књиге. Оно је посебно јер напушта принцип посматрања југословенско-бугарских односа искључиво из угла државе и њене политике. Колега Драгишић посветио је ово поглавље судбини људи који су вољно или невољно увучени у сукоб двеју држава и трпели његове последице. Реч је о судбинама југословенских држављана у Бугарској који су тамо били изложени бројним притисцима и хапшењима, али и о судбини оних људи у Бугарској који су били присталице југословенског режима. Сагледавајући феномен са обе стране, Драгишић је истраживао и улогу припадника бугарске националне мањине за време сукоба, као и улогу емиграната са обе стране и тзв. „двовласника“ који су, због нередовног стања на граници, спадали и у најугроженије.

Читав текст књиге заокружује складан и језгровит закључак, а на крају је дат и детаљан попис коришћених архивских фондова, објављених извора и литературе. Посматрана у целини, књига Петра Драгишића о југословенско-бугарским односима

својим појављивањем и вредношћу постала је незаобилазни део литературе не само о питању односа двеју земаља већ и шире о питањима односа Југославије са земљама тзв. Источног блока. С обзиром на то да се у последње време шири круг истраживача који се баве управо тим темама, остаје нам да се надамо да ће колега Драгишић наставити своја истраживања о југословенско-бугарским односима и у догледно време нам понудити нову књигу која би могла расветлити односе двеју земаља и после 1949. године.

Мр Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ

**Милош Московљевић,
У великој руској револуцији. Дневничке белешке,
приредио др Момчило Исић
ИНИС, Београд, 2007, 173 стр.**

Институт за новију историју Србије објавио је на самом крају 2007. године део драгоцених дневничких белешки лингвисте и политичара Милоша Московљевића (1884–1968). Момчило Исић, евидентно заинтригиран истакнутим српским интелектуалцем као сведоком бурних збивања у Русији у интервалу од септембра 1917. до фебруара месеца 1918. године, придружио се историчарима Александри Вулетић и Милошу Јагодићу који су током прошле и претпрошле године, у издању Завода за издавање уџбеника и наставних средстава приредили дневничке белешке службеника Министарства унутрашњих послова Краљевине Србије Николе Крстића.

Књига која се нашала пред читаоцима има, сасвим сигурно, двоструки значај. Пре свега, она је другачија. Дакле, не ради се о „још једном“ рукопису инспирираном „великим историјским догађајем“. Напротив, она је својеврсна ода човеку „у времену“. Милош Московљевић је водио дневничке белешке у интервалу од 21. маја (3. јуна) 1916. до 13. маја 1968. године. Определивши се за интервал од септембра 1917. до фебруара месеца 1918. историчар Момчило Исић се, по ко зна који пут, декларисао као љубитељ људи а не времена. Определивши се за тридесеттворогодишњег Московљевића који, на предлог министра унутрашњих послова Краљевине Србије, у другој половини 1917. године одлази у Русију, како би при српском посланству у Петрограду радио на националној пропаганди и заменио професора Александра Белића на месту шефа Српског института, приређивач је још једном „верификовао“ познату опаску Лисјена Февра да је „историја човек“.

Осврт на садржај приређеног дела дневничких белешки Милоша Московљевића изненадиће све пасиониране љубитеље штива које се у историјској струци подводи под термин „извор“. За разлику од не малог броја појединаца „из струке“ који затрпавају читалачку публику у Србији књигама насталим критичким сабирањем докумената, историчар Момчило Исић се одлучио за сасвим другачији, и могло би се рећи методолошки једини исправан, начин приређивања, у овом случају, дневничких белешки.

Посебан значај приређеног рукописа познатог српског интелектуалца лежи у више него информативном и аналитичном предговору под називом „Сведок Октобра – Милош Московљевић“. Након уводних напомена које подсећају на